

הרב קלמן כהנא זצ"ל

לקראת שנת השבע*

בפרוס שנת השמיטה נדמה לנו כי מן הצורך הוא להבהיר כמה נקודות אשר אינן די ברורות בקשר להיתר ההפקעה ע"י מכירת קרקעות ארץ ישראל לגוי. לא נדון באיסור 'לא תחנם' – לא תיתן להם חניה, אך נעמוד במקצת על עניין אחד או שניים הקשורים בהפקעה הנגרמת על ידי המכירה.

א

ההפקעה של חיוב השמיטה ע"י מכירת השדות לגוי מנומקת ע"י המתירים בהסברו של הכסף משנה את דעת הרמב"ם. הרמב"ם פוסק שאין קניין לגוי להפקיע את הארץ מקדושתה לעניין תרומות ומעשרות: גוי שקנה קרקע בארץ ישראל לא הפקיעה מן המצוות (הל' תרומות פ"א ה"י). ה'כסף משנה' מסביר בהסבר אחד (יש לו שם גם הסבר אחר ולפיו צ"ל שאין קניין אף כשהקרקע בידי גוי) שכאשר חזר ישראל וקנה קרקע מן הגוי הרי היא בקדושתה, אך כל עוד היא בידי גוי יש קניין לגוי. דעתו זו, שאמנם יש חולקים עליה וסוברים שבכל אופן אין קניין לגוי, טעונה הבהרה. שהרי מיד מתעוררת השאלה: אם בזמן שהקרקע בידי גוי הופקעה קדושתה, היאך קדושה זו יכולה לחזור ולחול כשלקחה ישראל מידי גוי? לקיחה זו לא תהא אלא ככיבוש יחיד, ואין הקרקע מתקדשת ע"י כך! שאלה זו מוצאת פתרונה בהסבר הניתן ע"י הגאון רש"ז אויערבך (שליט"א) [זצ"ל] במעדני ארץ (תרומות שם, וכן שביעית סי' ט) מתוך נימוקיו הוא. הקרקע בעודה תחת יד גוי מופקעת מקדושתה רק לעניין שלא חל חיוב על הגידולים שהם שלו, אך גוף הקרקע שנתקדש בקדושת ארץ ישראל למצוותיה לא נפקע מהקדושה אף בהיותו ביד גוי. לעניין הפקעת הקדושה ע"י המכירה אומר הסבר זה, שאף ל'כסף משנה' גידולי שנת השמיטה בקרקע הקנויה לגוי אמנם אינם קדושים בקדושת שביעית, אבל אסור לו לישראל לעבוד בקרקע זו של גוי אף בעודנה בידי גוי.

* מתוך הספר 'תוספת שנת השבע' – קובץ מאמרים בענייני שביעית מאת קלמן בן מוהר"ר בנימין זאב כהנא, ירושלים תשמ"ז, עמודים קלא-קלה. המאמר מובא כאן שוב ולאחר עריכה קלה על ידי י"ק) לכבודו של הרב קלמן זצ"ל, שמסר את נפשו על עסקי תורה ועסקי ציבור ובייחוד על חיזוק ישוב הארץ בקדושתה (נלב"ע לפני כ"ג שנים בי"א אלול תשנ"א), ולזכרו של חתנו הצעיר ר' יהודה צבי גוטליב ז"ל, חבר ותיק במושב מבוא חורון, שעסק כל ימיו בצניעות ובענווה בשוב הארץ ועבודתה לפי הדרכת חותנו הגדול, ונלב"ע זה עתה בקוצר ימים, י"ז מרחשון תשע"ה. תנצב"ה. העורך י"ק.

איסור העבודה בקרקע של גוי מוזכר במפורש ב'כסף משנה' – בראש פרק ד' מסביר הרמב"ם שגזרו חכמים על הספיחים באכילה משום עוברי עבירה, שלא ילך ויזרע בתוך שדהו בסתר וכשיצמח יאכל מהם ויאמר ספיחים הן, לפיכך אסרו כל הספיחים הצומחים בשביעית, ובסוף פרק ד' הינו פוסק שאין איסור ספיחים בפירותיו של גוי, שהרי אין הוא מצווה על השביעית כדי שנגזור עליו. ב'כסף משנה' שם מובהר שפירוש דברי רבנו כך הם: גוי שקנה קרקע בארץ ישראל וזרעה בשביעית פירותיה מותרים, כלומר, מפני שהשדה של גוי וגם לא נעבדה בו עבודה על ידי ישראל הלכך הם מותרים. בכל אופן לא רק שאוסר ה'כסף משנה' לישראל לעבוד בשדותיו של גוי, אלא אף מחיל גזירת חז"ל על ספיחים שגדלו בשדה גוי כשנעבדה על ידי ישראל.

הנהגת "היתר המכירה" אין לה כמובן כל יסוד לדעת הלומדים שלרמב"ם אין קנין לגוי להפקיע ארץ ישראל מקדושתה גם כשהיא ביד גוי, אך כפי שהתבצעה בשמיטות האחרונות אין היא יכולה גם להתבסס על דעתו של ה'כסף משנה'. עבודת ישראל לדעתו אסורה בשדות אלו, ואוסרת ספיחיה.

ב

בדברים שאמרנו יש כבר תשובה לשאלה שנשאלת לא פעם, היאך זה שאין חולק כיום על מכירת חמץ בערב פסח לגוי, ולהפקעה של מכירת קרקע לגוי אין אותה הסכמה. אלא שנסביר עוד ההבדל הברור, שלא קרב זה אל זה כלל. מצוות לא תעשה היא שלא ייצא חמץ ברשות ישראל בפסח, והעובר עליה עובר על שני לאוין, וכשעשה בו מעשה לוקה, וקנסו חכמים חמץ שעבר עליו הפסח ברשות ישראל שיהא אסור בהנאה. חמץ שמכרו ישראל לגוי קודם הפסח "מכירה גמורה" (כלשון השולחן ערוך סי' תמח סע' ג) אינו עובר עליו ולא נאסר. מכירה גמורה פירושה שיש למוכר גמירות דעת שהמכירה אמנם תחול, וללא תנאי, ואם אותו גוי אינו רוצה להחזיר לאחר פסח חמץ זה שקנה אסור לתבוע אותו בדיניהם או לכוף אותו בשאר כפיות (משנה ברורה שם ס"ק יג). מכירה שאינה גמורה אינה מצילה מידי עבירה. שלומי אמוני ישראל כשמוכרים חמצם בערב פסח אכן גומרים בדעתם, כדי להינצל מעבירה, למכור מכירה גמורה, ואם יבוא גוי וירצה לשלם מחיר החמץ אכן יסלימו למוסרו לגוי. אמנם יש חשש שיש כאלה ה"מוכרים" חמצם ואינם מתכוונים למכירה גמורה, אך עם ידיעתם שחמצם זה יאסר באיסור אכילה והנאה לאחר הפסח יש להניח שאף הם גומרים בדעתם שתחול מכירה גמורה זו, ועל זה מסתמכים הקונים חמץ שעבר עליו הפסח שמכרו ישראל שאיננו שומר מצוות התורה שלא חל על החמץ קנס של חמץ שעבר עליו הפסח. אך בקשר למכירת קרקע לגוי העניין שונה לגמרי. האפשר לומר שיש כאן גמירות דעת של מכירה, אפילו אם המוכר הינו מוכר פרטי של הקרקע שלו בכדי להפקיע מחיוב שמיטה? ואם אין גמירות דעת, הרי חלים על השדה ופירותיה כל דיני שביעית, ולא רק חשש של קנס בדיעבד. ולמעשה, אם ימוכר יהודי חמצו בערב פסח, וביום

ראשון של חול המועד יפתח החנות המלאה חמץ ויתחיל לסחור בו, מי הוא שיסמוך על מכירה זו? וזה הוא הקורה למעשה ב"מכירת" הקרקע לגוי. בערב ראש השנה של שמיטה הקרקע נמכרת, ובצום גדליה עולים עם טרקטורים וכלי עבודה על השדות ש"נמכרו". ולא זו אף זו. מי המוכר קרקעות בארץ ישראל? מנהל מקרקעי ישראל הוא המוכר לגוי ישמעאל את כל קרקע הלאום! היש אבסורד גדול מזה? מדינת ישראל מוכרת כל קרקעותיה? ולאנו יהודי? אף אלה שהנהיגו את ההיתר לפני שמיטות רבות אף הם לא הנהיגוהו במציאות זו של ימינו.

ג

ועוד שוני במציאות אז מהמציאות של היום. לא נדבר על הצד ההלכתי המודגש ע"י המתירים למכור, ובמיוחד גם ע"י הגר"א קוק זצ"ל, "שקרקעות של ישראל בארץ ישראל הם מיעוטא דמיעוטא". כך היה אז, מה שאין כן בחסדי השי"ת כעת. ומה עוד שאז היה שלטון של גויים עם חיובי המס והארנונה שלהם, והיום איפכא הדבר, שגם קרקעות שבידי גויים חייבים בארנונה לשלטון ישראל, ועמד על הדברים באריכות הרב זלמן קורן שליט"א במאמרו שפורסם בקובץ "באפיקי נחלים" (בהוצאת ישיבת בני עקיבא "נחל יצחק" נחלים, קובץ ה'תשל"ג). כוונתנו לצד אחר של שוני במציאות. כשבוצעה אז מכירת הקרקעות מטרתה הייתה להציל מאיסורים את כלל החקלאים. הייתה אז מציאות שהגר"א קוק בתום ליבו חשש שאם יוצאו שם על עוברי חוק השמיטה שהם עבריינים זה יביא אותם להתפקר יותר, ולמרוד בכל הקדוש. הייתה אז מציאות שהגר"א קוק סבר בתום ליבו שאוניברסיטה עברית בירושלים לא תתיר להורות ביקורת המקרא בין כתליה. הייתה אז מציאות שבחוקה "קרקע הלאום", החכרת האדמות של הקרן הקיימת לישראל למשקים החקלאיים, הוכנס סעיף האוסר חילולי שבת על אדמת הלאום. "היתר המכירה" היה אז ניסיון להציל את היישוב מעבירות על מצוות התורה. ניסיון מוצלח או לא מוצלח – אין זה מענייננו כעת לדון בו.

והאם היתר המכירה כיום נעשה עבור משקי השומר הצעיר והתק"ם (והתנועה הקיבוצית) וארגון המושבים? האם בזמננו אנו, כשלבושתנו כשמחוקקים חוק לאסור הצגת חמץ בפסח לראווה מוציאים מכלל האיסור את המתישבים על "אדמת הלאום", האם אפשר להשוות מציאות למציאות? האם בזמן שבכל האוניברסיטאות בארץ ביקורת המקרא מותרת ובריש גלי, האם המציאות זהה? הרי בימינו ה"היתר" מופנה לאנשים המניחים תפילין, המתפללים כל יום, האומרים "שמע ישראל". אז באו להציל מעבירה בדוחק עצום, שפסיקתו אף אז בעייתית הייתה עד מאוד, וכעת הבעייתיות הופכת, אפשר לומר, לשלילה ממש, ובה רוצים להתיר שמיטה ליהודים הרוצים לשמור על התורה ולקיים מצוותיה! מכל הבחינות ברור הוא ההבדל וגדול עד מאוד.

אינני מתעלם מהקשיים שגורמת שמירת השמיטה. בימי בית שני, אף אז, לא מעטים היו קשייה. לא לחינם קראום חז"ל לשומרי השביעית, החקלאים, גיבורי כוח. אך הגיעו החוקרים למסקנה שעם כל הקושי אכן נשמרה השמיטה בימי בית שני. ובשביל אותו קומץ שומרי שמיטה כיום הקושי כפול ומכופל הוא, שהרי הכלכלה במדינת ישראל בנויה, לצערנו ולבושתנו, על אי שמירתה של השמיטה. כלומר, השומר שמיטה כיום שומרה בכלכלה העוינת לשמיטה. אין תכנון כלכלי לשמירתה. המדינה אינה מתכוננת לה. והרי אפשר היה להקל אם היו מתכננים תכנון של שבע שנים, אם היו לשנה השביעית מכוונים את כוח העבודה מחקלאות לפעולות קונסטרוקטיביות אחרות, ומרכזים אותן פעולות לשנת השמיטה. וכבר נאמרו דברים אלה ע"י מרן בעל חזון איש באחד ממכתביו. אילו התרבו שומרי שמיטה, אין כל ספק שהיה קל יותר להתגבר על קשייה. הייתה השמיטה אז עובדה קיימת, שתובעת מהמדינה התחשבות מלאה בה. לצערנו עדיין לא זכינו לכך.

אינני רוצה גם להתעלם מהשאלה מה יהא אם כל המדינה תשמור על השמיטה. בדרך פשוטה "טבעית" יש ודאי לומר שתהינה בעיות, והבעיה העיקרית היא היצוא של תוצרת חקלאית התופס מקום נכבד בכלכלת המדינה. אך שאלה זו אינה פוטרת אותנו היום מלשמור על מצוה זו. אנו נשאלים שאלות כעין אלה בשטחים שונים. שואלים אותנו שאלה כעין זו בקשר למשטרה ולצבא. שואלים אותנו שאלה זו בקשר לנמל התעופה העובד בשבתות כבימות חול. ואין שלומי אמוני ישראל פוטרים את עצמם בשטחים אלה, וכעין אלה, מלשמור על מצוות התורה. בעיות כעין אלה אינן נפתרות על יד שולחן ירוק, בתיאוריה. המעשה פותר אותן, כשם שהמעשה פתר את שמירת השבת במניעת טיסותיה של אל-על. התורה ניתנה לנו לקיומה ולשמירתה, ואין אנו יכולים לבוא ולומר שישנו מצב אשר בו עם ישראל איננו יכול לקיים את מצוותיה. ובקשר לבעיית היצוא – הרי כבר אמר דבריו הנצי"ב בקונטרס השמיטה שלו בשו"ת משיב דבר, ואלו דבריו: "דמצוי בארץ ישראל היעדר גשמי השנה ואין ליושביה אפילו מים לשתייה, ומי גרע אפקעתא דמלכא במה שהוא מונע על פי מצוותיה ממה שמונע על פי עונש?" ראוי להזכיר שלפני זמן לא רב היה משבר חמור בענף ההדרים, וההתאוששות באה כשהייתה קרה בפרדסי ספרד, הם לא יכלו לייצא והיצוא שלנו עלה והצליח, ועזר הדבר להתגבר על המשבר. וממשיך הנצי"ב: "הכלל, יש לנו לדעת ולשום אל לבבנו, דכמו קיום האומה הישראלית תחת זרועות עולם ואין קיומם על פי שכל אנושי הטבעי בהליכות עולם... וכך היא משונה ארץ ישראל מכל הארצות, דעיקר קיומה אינו על פי טבע הליכות ארצות הגויים, ואינה תלויה אלא בהשגחת ה' על פי מצוותיו, היינו הפרשת תרומות ומעשרות... וכן בקיום מצוות שביעית". מה יהיה כשכל ישראל ישמרו על מצות שמיטה? – מה השאלה? אז יהיה טוב, אז הרי תבוא הגאולה כשישראל יעלו כולם למדרגה זו של כולו זכאי. והרי הם דבריו של הגאון המקובל, מראשוני הקוראים לחידוש העלייה וההתיישבות לפני קום היישובים החקלאים הראשונים בארץ. הגאון המקובל ר'

אליהו גוטמכר זללה"ה, רבה של גריידיץ, נפטר בערב שנת השמיטה תרל"ה זקן ושבע ימים, ועוד בשנת תרל"ד דאג לשמירת השמיטה במקווה ישראל שנוסדה בתקופה ההיא. בידנו שני מכתבים בעניין השמיטה. האחד בשו"ת שלו (ו"ד סי' קיב) מפרשת ראה תרל"ד להג"ר צבי הירש קלישר. והשני בסוף תשובה א' בשו"ת הג"ר חיים אלעזר וואקס בעל "נפש חיה" מהתאריך י"ג למב"י (=למספר בני ישראל, כלומר לעומר). ובשניהם מובע רעיון אחד, ונביאהו כלשונו בשו"ת נפש חיה:

מצאנו בתהילים ק"ב (פס' א) עת לחננה כי בא מועד, כי רצו עבדיך את אבניה וגו'. ועיין ספורנו שם שנגלו לגלות מחמת מאיסת הארץ, ובתיקון זה יבוא הגאולה. כתיב בתהילים פ"ה (פס' ה) רצית ה' ארצך שבת שבות יעקב, ואיתא בילקוט בתיקון המתנות ואז ושבת שבות יעקב, באין זכות הרבה כמו שאמר כמה קראי אחרי זה. ואיתא באלשיך ועקדה, שניהם אומרים יחד (ויקרא כו, מב): וזכרתי את בריתי יעקב ואף את בריתי יצחק ואף את בריתי אברהם אזכור והארץ אזכור, שקשה למה תיבת אזכור פעמיים שוב בסוף, הא בזה התחיל הקרא. אך אמר הקדוש ברוך הוא וזכרתי, הייתי זוכר זכות אבות ולא הגליתי אותם רק הייתי מעניש אותם במקומם, אבל והארץ אזכור, העליבות שעשו לארץ במניעת שמיטות ומתנות הארץ בלי למחול. לכך צריך פיתוי האדמה. וגם בשכל האנושי הוא לעשות, לפדות האדמה, התחלה מאתנו, ושוב יגמור ה'. ויש לראות גודל התכלית בזה, שהקליפה גובר גם בצדיקים היותר גדולים לבטל הטוב הזה יען שכל כוח הקליפה תלוי בגלות, ובביטול הגלות יבוטל, כמאמר הגמרא סוכה יג, א.

כהוראת שעה ניתן בשעתו היתר המכירה, הוראת שעה שמשתמשים בה כמאה שנה. האם לא הגיע הזמן לבדוק אותה הוראה? וודאי וודאי שהגיע הזמן לבחון את השעה, ויפה שעה אחת קודם.
גיבורי כוח עושי דברו! חיזקו ואימצו, ויהי השי"ת עמכם גיבורי החיל!

אמר רבי חנינא, בעשרים וחמשה בכסלו נגמרה מלאכת המשכן, ועשה מקופל, עד שהקימו משה באחד בניסן כמה שכתוב וביום החודש הראשון באחד לחודש תקים את משכן אהל מועד. וכל זמן שהיה מקופל היו ישראל ממלמלין על משה לומר למה לא הוקם מיד, שמא דופי אירע בו... כיון שבא ניסן והוקם המשכן עוד לא לימלם אדם אחר משה. ומעתה הפסיד כסליו שנגמרה מלאכה בו! לאו, מהו ותשלם, אמר הקדוש ברוך הוא עלי לשלם לו. מה שילם לו הקדוש ברוך הוא, חנוכת בית חשמונאי.

(פסיקתא רבתי ו בקיצורים)